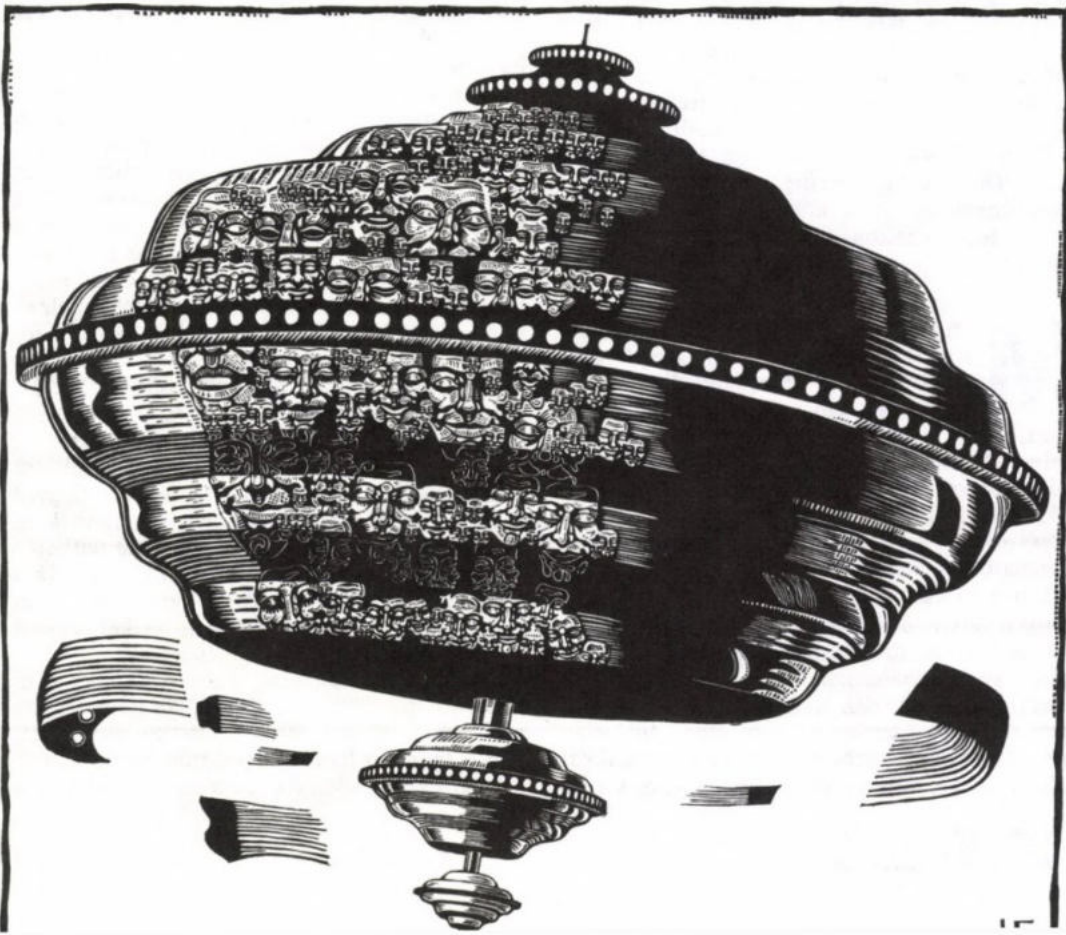

Idóm Gombowiczsal

Egy Jan Ostrowski nevezetű firkász az Úr 1953-ik évében lerántja Gombrowiczot valamelyik emigráns folyóiratban. Idézek: „Irodalmi újdonságok importőrjéből Gombrowicz a háború idején lengyel irodalmi termékek exportőrjévé vált.” Vagy: „A kész szöveg mint műalkotás nem tudják (sic!) a szerző elméleteit jóvátenni.” Vagy: „Bemocskolta» magát és az emigrációt . . . Most először kap egy polémikus verést és aztán egy jókora dózis gyógyító hallgatást.” Mi jogosítja fel az ilyen tollnokot, kérdi Gombrowicz, arra, hogy még is-

tent is felhasználja piszkolódásaira? „Természetesen az egészséges ideálok. Én azonban, mint gyalázatos destruktív és cinikus elem tudom, hogy egészséges ideáloknál semmit sem könnyebb szerezni. Hiszen ilyenekre szert tehet bárki. Egészséges ideáljai mindenkinek vannak – legalábbis saját meggyőződése szerint. Ezek az egészséges ideálok a mi tisztességtelen századunk métyei, betegsége, átka.”

Fantasztikus, hogy Gombrowicz micsoda világtörténelmi pátosszal undorodik, ahányszor beköpdösik művét a hazai pártállam vagy a szét-

szórt emigráció sajtójának döglegyei. Egész naplóját végigkísérik az efféle utálkozó dühkitörések. Persze ha valamely lengyel anyanyelvű író-egyen huszonhat éven át Argentínában él, világirodalmi rangjának tudatában szinte teljesen ismeretlenül, akkor ezt az egyént sem szellemi fölénye, sem művészi öntudata, sem erkölcsi magabiztossága nem mentheti meg a túlérzékenységtől. Szeretné – már az igazságosság és az egészséges erkölcsi világrend érdekében is –, ha elismernék, de büszkesége tiltja, hogy ebből a célból személyes, művészi vagy elvi kompromisszumokba bocsájtkozzon. Ezért aztán a csönd függőnye veszi körül. Aranykardjával vagdalkozni kezd, a függöny meghasad, és a réseken beröppennek a már említett döglegyek. Csípdesik, beköpdösik, ő meg aranykardjával tovább vagdalkozik, s így akaratlanul egy komédia hőisévé válik. Semmi sem mulatságosabb, mint az eszközök és a célok meg nem felelése, pontosabban, ha az eszköz – ez esetben Gombrowicz aranykardja – messze felülmúlja a célokat, amelyek ellen mozgóztatják. Csak ez a mulatságos párbaj torokszorongató.

Magamon is konstatálhattam ennek a beteges érzékenységnek a roncsoló hatását. A pártállam évtizedeiben – tehát a legutóbbi időkig – rövidebb írásaim, sőt könyveim is meg-megjelentek, de többé-kevésbé egybehangolt csönd vagy fanyalgás fogadta őket. Szélsőséges ellenzéki-ségem miatt az irodalmi élet, mely a hatvanas években kiegészült az államhatalommal, nem tartott számon, marxizmustól és Lukács György személyétől erősen befolyásolt baloldaliságom folytán az ellenzék körében is egyre inkább kurióznak számítottam. Az írók, akik a passzív lojalitást a baloldali értékektől eltávolodva kultiválták, velem kapcsolatban – aki két szempontból is ellentétes irányú pályán mozogtam – rossz érzésekre sem érezték kényszerítve magukat. Ehhez járult még, hogy a műfaj-lobbis irodalmi struktúrában nem volt specifikus műfajom, egyszerre próbálkoztam verssel, drámával, novellával, műfordítással, esszével és publicisztikával, ráadásul egyikben sem kapcsolódtam szorosabban a nemzeti hagyományokhoz. Így aztán az a vélemény alakult ki rólam, hogy jóesős tollforgató vagyok, sőt, lehetnek „kiváló publicista is, ha kedveznének ehhez a körülmények” (előbb Mészöly Miklós, majd Balassa Péter fogalmazott így, máig sem tudom, melyikük idézte a másikat), de művészként nem múlom felül a közepes szintet. Ez közérdekű felfogás volt, ugyanis ha nem vagyok művész, akkor helyet sem igényelhetek magamnak a művészi életben, mellőzésem tehát nem politikai természetű, nem sért jogot, hanem megfelel az értékhierarchiának. Ezt a közhangulatot a legpompásabban Aczél György fejtette ki, a művészetpolitika égbe nyúló csúcsairól lehajolva: „Maga túl okos ahhoz, hogy igazán jó író lehessen.” Diderot vagy Goethe nyelvére nehéz volna lefordítani az efféle kijelentést; elég szégyenletes, hogy Csokonai és Ady nyelvén kimondhatott.

Magányos pozíciómat tovább fokozta, hogy Magyarországon nincs határvonal az irodalom és az irodalmi élet között. Az 56 után elnaspángolt kultúra összebujt, akkor még látszólag egy akolba, ki-ki olta magát keresett szomszédai testmelegében. Később sor került ideológiai-esztétikai differenciálódásokra, főként a háború előttről örökölt törésvonal, az úgynevezett népies–urbánus meg hasonlítás mentén. Mivel azonban a pártállam nem tűrte, hogy ezek az ellentétek egymással versengő műhelyekben kristályosodjanak ki, és folyóiratok, kiadványok körül táborok csoportosulhassanak, mert attól tartott, hogy más ideológiák nyílt jelentkezését a saját irányzatai és szervezetei nem élnék túl, világnézeti-esztétikai szövetségek helyett klikkek alakultak ki, véd- és dacsövetségek, és szemé-

lyes kapcsolatok szövevényét létrehozó íróstratégiák. A „Mindenkivel jóban lenni”, a „Mindenkiről csak jót írni” mint alapelv, továbbá a „Mi jobbkat tartunk össze” a magánszférából átszivárgott az irodalomba. Teljes életműveket szőnek át egymásra vonatkozó utalások, kölcsönök, hol évődő, hol negatott hangú elismerések, az „Uram, zseni lakik Önben”, „Uram, Önben nem különben”-szerű dialógusok. Olvasva az efféle – olykor jól megírt, sőt tehetséges – munkákat, nem hessenthetem el a gondolatot, hogy cinkosok biztatják egymást, olyan emberek, akik galádiaságokat nem követtek ugyan el, de elfogadták a Kádár-korszak rossz kompromisszumait, és ezt az évtizedes közönséget szépítgették és szépítgetik ma is még kölcsönös biztatásokkal és bókokkal.

A hivatalos hierarchiával szemben az irodalmi életben felépített hierarchia a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig jótékony szerepet is játszott, amennyiben lejáratta az állam értékmezsabó monopóliumát. Idővel rugalmasabbá vált a Hivatal, egyre inkább magáévá tette az irodalmi élet értékrendjét (mutatóujját ajkára szorítva az eltiltott ellenzéki írók egyike-másika felé is kacsintott olykor), és ily módon még érdekesebbé tette az irodalmi életet az állapotok valamiféle (javított formájú) fenntartásában. Ha a kultúrpolitika vezetői nem követnek el néhány szarvashibát (nem tiltanak be pár könyvet és lapot, nem ítélik hallgatásra néhány nagy tekintélyű tiltakozót nemzeti elkötelezettsége miatt), akkor a világpolitika változásainak, a gazdasági helyzet romlásának és a lakosság radikalizálódásának kívülről kellett volna rákényszerítenie az ellenzéki-séget az irodalmi életre.

A közös akolba terelt írókat – ha nem cinizmus mozgatta őket – többnyire a félelem motiválta. Ha javítani próbálunk a helyzetünkön, csak ronthatunk rajta. Ha nehézségeket okozunk a kormányzatnak, majd rosszabb áll a helyébe. Tandori Dezső, akinek első verseskönyvei új lapot nyitottak a magyar líra történetében, amennyiben az avantgardista kísérletezést és a kísérletezést is megkérdőjelező játékosságot egyesítették a modern polgári irodalom formai tökélyével, tehát ez a Tandori Dezső még indulása idején azt mondta, félreérthetetlen komolysággal, hogy ha megszólalna nála a telefon, és a pártközpont jelentkezne be, ő azon nyomban holtan esne össze. A félelem pszichózisának fokozódásával olyan tárgyat keresett magának, melyet nem kezdhetnek ki a történelem előreláthatatlan (de előre sejtendő) viharai, így hát mintegy másfél évtizede e célból beszerzett verebeiről ír örök-verébi verset és prózát, verebekről és írókról, akiket egytől egyig válogatás nélkül tisztel és szeret.

El kell persze ismerni, hogy az íróknak valóban volt mit félteniük. A cenzúra könyörtelen volt ugyan, de csak kis területre korlátozódott. Aki a fennálló hatalmi struktúra létjogosultságát nem vonta kétségbe, az a hatvanas évek kö-

zépétől egyre szabadabban írhatott, ideológiái és formai kényszerek nélkül. Az íróknak ezért a mi geopolitikai szféránkban egyedülálló lehetőségért el kellett jutniuk odáig, hogy a kádárizmus „aránylag nagyszerű”, és az ellenzéki-ség a világ-konzenzus megváltoztatását, tehát lehetetlent követelve privilégiumaikat kockáztatja. Abból a célból, hogy jó lélekkel vallhassák ezt, jól működő elfojtási mechanizmust hoztak mozgásba, zárójelbe tették 56-os emlékeiket és a megtorlás iszonyatos képeit.

Nemrégiben újabb bizonyítékra bukkan- tam arra vonatkozólag, hogy ebbe az öncsaló játékba sohasem mentem bele. Újra átfutottam Széchenyi-darabomat (1972), amelyben a halálra készülődő főhős, legnagyobb öröömre, a következő eszme-futtatást engedi meg magának: „Ha csak két rossz között választhatunk, akkor a kevésbé rosszat jónak nevezzük. Helyes ez? Azt hiszem, helyes. De mi történik, hogyha a kevésbé rosszról kiderül, hogy elviselhetetlen?” Ez a kérdés volt a legbensőségesebb egzisztenciális problémám három évtizeden át. Ebből érthető meg, miért nem találtam vissza szabadulásom után az irodalmi életbe, miért maradtam outsider, szinte emigráns, izzig-vérig korszerűtlen.

Korszerűtlenségem abban csúcspontodott ki, hogy szépirodalmi munkáimban politizáltam. Nálunk – kevés kivételtől eltekintve – még az ellenzékkel együttérző, sőt együtt haladó írók is kizárólag mint citoyenek politizáltak – irodalmi életműveiket nem szennyezték be efféle közönséges tartalmakkal. A művész mint művész csak művész – ezt a tanulságot vonták le a magyarországi sztálinizmus öncsaló és cinikus hurrirodalmából. Én viszont úgy véltem, hogy a politizálás – művész esetében – etikai elkötelezettség, ellenállhatatlan sóvárgás a szociális igazságra. Aki így „politizál”, az olyan szenvedély rabja, amilyen a szerelem, a félelem a haláltól vagy a szépség imádata. Az efféle szenvedélynek azonban nem volt helye a „kisebb rossz” korában, amikor az uralmon lévőket és a lakosságot elvtelen, de viszonylag jól működő kompromisszum fűzte egybe. Ilyen körülmények között verseim, drámáim, novelláim – és nem csak a sikerületlenek, és nem csak az úgynevezett politika témaköréből – az irodalmi élet vezérépviselői számára kellemetlen, tudomásulvételre nem szoruló adalékok maradtak.

Utólag mindezt nagy szerencsémnek tartom, noha az elismertség hiánya szenvedést okozott. Ma már alig értem, hogyan bírtam szuflával ezeket az évtizedeket, hogyan írhattam új és új színdarabokat az íróasztalfiók számára, miközben megjelenő szövegeim többnyire a csönd falába ütköztek. Kitarásomat már annak idején sem esztétikai, hanem erkölcsi teljesítménynek tartottam, és szerencsés biológiai-pszichológiai adottságaimból vezettem le. Nemhiába értekeztem versben és prózában is „a szerencse és az érdem rejtett összefüggéseiről” – de persze sokszor bizonytalanodtam el, szerencsém tudatában is, a játék végkimenetelét illetően. Egy barátom, aki szerette írásaimat, folyton-folyvást attól féltett, hogy előbb-utóbb összeroppanok a koncentrált közöny nyomása alatt.

Gombrowicz, aki nálam többet és főként indokoltabban szenvedett az elismertség hiányától, ezt írja *Lengyel emlékezések* című posztumusz könyvében: „Ha egy művész bensőleg meg van győződve arról, akár csak félig tudatosan is, hogy jó és fontos az, amit csinál, akkor elegendő a számára, ha egy vagy két személy megerősíti ebben, és máris biztonságra tesz szert, hogy műve olvasható úgy is, ahogy ő maga kívánta.” Visszapillantva az elmúlt évtizedekre, hálát érzek, kimondhatatlant, néhány asszony iránt, akik lehetővé tették számomra az áttelelést.

ÉORSI ISTVÁN